

NECROLOGIES

BASILIO LOSADA CASTRO
(Láncara-Lugo, 1930 – Barcelona 2022)

O profesor que construía pontes.

O profesor Basilio Losada naceu un ano antes da proclamación da República española nunha aldea de Galicia, ou como a el lle gustaba explicar, nacera na Idade Media, nun mundo pechado e autárquico con límites de dimensións humanas, marcados pola xeografía de ríos, montes e bosques, un mundo no que o individuo podía experimentar a dimensión profunda da interacción coa natureza e co misterio. Como consecuencia da Guerra Civil, para reunirse cun pai ferido e moribundo, chegou coa familia a Barcelona, con oito anos cumpridos, e ingresou na contemporaneidade ao mesmo tempo que perdía para sempre a maxia e a inocencia dunha infancia que lembraría durante toda a súa vida como o seu paraíso perdido. A mestura de lucidez e saudade resultante desa viaxe tan pouco común, unha viaxe no espazo e tamén no tempo, do mundo rural ao urbano e traspasando fronteiras entre linguas e culturas, marcaría a súa personalidade co selo da experiencia do desprazamento, conferíndolle unha peculiar maneira de ollar o mundo, desde una perspectiva distanciada e á vez atravesada polas emocións, con frecuencia sorprendente para os seus interlocutores. Esa posición, en combinación cun don natural para a conversa e a impregnación na práctica do relato oral, como corresponde a un home do medievo, explican seguramente a súa preponderante condición profesoral. Lembrado sempre polos alumnos pola súa capacidade de fascinar nas aulas, deixoulles a moitos a marca indeleble do profesor que abre portas para o coñecemento, o entusiasmo e a creatividade. Polas súas clases pasaron sucesivas xeracións: desde 1954 ensinou español na Academia Suíza e, a partir de 1968, na Universidade de Barcelona como profesor de Literatura Galaico-Portuguesa, así como nos programas de universidades norteamericanas que envían estudantes a través dos convenio coa Universidade de Barcelona, onde impartiu clases de arte e literatura para alumnos de Illinois-California, Knox e Dartmouth.

A reflexión persoal e literaria sobre aquela primeira experiencia de escisión íntima, que provoca a nostalgia e ao mesmo tempo un estrañamento que aguza o espírito crítico, expresouna baixo forma epistolar nunha longa correspondencia con Ramón Piñeiro, filósofo e director da editorial Galaxia, recollida no volume *Do sentimento á conciencia de Galicia. Correspondencia (1961-1984)*. Alí percíbese a intensidade e asiduidade das súas lecturas, a extraordinaria agudeza do seu xuízo crítico e a súa implicación na construción da resistencia cultural galega baixo a ditadura franquista, apoiando incondicionalmente desde Barcelona calquera iniciativa. A través das relacións co grupo da Editorial Galaxia, iniciado xa nos anos cincuenta con Xaime Isla e con Francisco Fernández del Riego, converteuse no mellor embaixador da cultura galega en Cata-

luña, tanto desde as súas aulas na Universidade de Barcelona como nos múltiples foros onde pronunciou conferencias e exerceu a crítica. Participou ademais activamente no asociacionismo como secretario do Centro Galego de Barcelona baixo a presidencia do fiscal e escritor Manuel Casado Nieto nos anos sesenta e alí, cun grupo de mozos, crearon un foro excepcional para o encontro e o debate polo que pasaron moitos escritores e editores galegos como Fernández del Riego, Neira Vilas, Díaz Pardo, Álvaro Cunqueiro, Celso Emilio Ferreiro, Carlos Casares e moitos outros.

Tamén mantivo un activo contacto co mundo editorial de Barcelona desde que en 1965 comezou a traballar como director literario en Caralt Ediciones e despois na editorial Noguer. Pronto inicia o seu labor como divulgador da literatura galega fóra de Galicia coa preparación da edición bilingüe galego-castelán do poemario *Larga noche de piedra-Longa Noite de Pedra* (José Batlló Editor, 1967) de Celso Emilio Ferreiro, un dos éxitos de vendas da colección El Bardo, reeditado por Ciencia Nueva, Akal e Libros de la Frontera. Pouco despois publica unha antoloxía da poesía de Manuel María (Rialp, 1969) e as antoloxías *Poetas gallegos de postguerra* (Ocnos 1971) e *Poetas gallegos contemporáneos* (Seix Barral 1972), que consolidan o seu traballo como antólogo e traductor da poesía contemporánea, que xa iniciara con ocasión dun monográfico da revista *Clara-boya* sobre *Poesía gallega* (1967). Establece así contacto directo con poetas de diferentes xeracións, con moitos dos cales mantivo correspondencia epistolar que constitúe un valioso arquivo. Vinte anos máis tarde continuaría ese labor antoloxal en *Poesía gallega de hoy* (Visor, 1990) onde, xunto a unha selección da xeración dos 80 albisca xa a potencia renovadora de dúas poetas, Xela Árias e Luísa Castro, que anticipan a eclosión do movemento poético dos noventa e do novo século. Por último, cunha perspectiva máis xeneralista, encargouse do capítulo dedicado á presentación panorámica da literatura galega en diferentes volumes como *Las literaturas contemporáneas en el mundo* (Vicens Vives, 1967), coordinado polo seu mestre, Antonio Vilanova, e tamén no *Tesoro breve de las letras hispánicas* (Magisterio Español 1973) de Díaz Plaja ou en *Los gallegos* (Istmo 1976) de X. R. Barreiro, ata a última selección de «Literatura en lingua gallega» no volume *La biblioteca ideal* (Planeta 1993), que inclúe tamén unha antoloxía de textos.

En Galicia participou sempre activamente na vida cultural, desde a distancia, formando parte do consello de redacción da revista *Grial* desde o seu inicio en 1963, publicando dúcias de artigos e recensións, ou colaborando en proxectos colectivos como a *Gran Enciclopedia Gallega* de Silverio Cañada (1974) e máis tarde na *Enciclopedia Galega Universal* da editorial Ir Indo (1999-). Extraordinario lector de poesía, dotado dun fino sentido crítico, a súa sensibilidade e bo criterio non pasaban desapercibidos para os editores. Por iso formou parte do consello editorial da colección de poesía Val de Lemos da editorial Xistral (1968-1975) e máis tarde foi escollido pola editorial Sotelo Blanco para dirixir a colección de poesía *Leliadoura* (1985-1997), que publicou trinta e oito volumes en doce anos e marcou decisivamente a emerxencia da xeración dos oitenta, pero acolleu tamén outras voces poéticas como Luz Pozo Garza, Antón Avilés de Taramancos e Manuel Rivas, entre outros.

Ao mesmo tempo, a produción crítica de Basilio Losada desenvolveuse nunha actividade incansable entre a escrita académica e a transferencia á sociedade a través das colaboracións en prensa e conferencias en xornadas, congresos ou actos de homenaxe, así como encargos editoriais e traducións. Na década dos sesenta é unha sinatura asidua na revista *Grial* e comeza a publicar traducións do portugués ao castelán, pero sobre todo a partir de 1975 comezan a aparecer as súas contribucións en actas de congresos e revistas sobre autores como Rosalía de Castro, Luís Seoane, Álvaro Cunqueiro, Vicente Risco, Rafael Dieste, Anxel Fole, Carlos Casares, Celso Emilio Ferreiro e tantos outros. Unha mostra clara do cambio que supón a Transición democrática para as estruturas institucionais da cultura galega fronte á actividade de resistencia e supervivencia baixo a ditadura.

Nos anos oitenta comezan a aparecer os seus comentarios críticos tamén sobre autores de lingua portuguesa como Fernando Pessoa, Jorge Amado, Manuel de Seabra, Guimarães Rosa, Jorge de Sena ou José Saramago. Ao mesmo tempo, a través da tradución contribúe a descubrir grandes autores do mundo lusófono aos lectores en español, como o brasileiro Jorge Amado, a quen traduce asiduamente desde 1968, e o portugués José Saramago desde 1987. A tradución da súa extraordinaria novela *O memorial do convento* foi recoñecida co Premio Nacional de Tradución en 1991. Pero ademais hai unha longa e selecta nómina de autores de Brasil, África e Portugal para os que serve de mediador cultural: Machado de Asís, Autran Dourado, Rachel de Queiroz, Moacyr Scliar, Erico Verissimo, Lida Fagundes Telles, Clarice Lispector, Marcio Souza, Rubem de Fonseca, Patricia Melo, Pepetela, Agualusa, Fernando Namora, Agustina Bessa Luís, Almeida Faria, Virgílio Ferreira..., ata cerca de cen títulos traducidos. Non é de estrañar que a tradución fose tamén o motor da súa produción académica, pois con frecuencia as súas achegas críticas teñen como base o profundo coñecemento que o traballo de tradutor lle proporciona sobre a obra dun autor.

Tamén para os escritores galegos foi Basilio Losada, a través das súas relacións co mundo editorial barcelonés, un axente de mediación cultural de eficacia extraordinaria, pois abriu as portas para dar a coñecer a moitos deles fóra de Galicia a través das súas traducións ao castelán. Despois do éxito coa tradución da obra de Celso Emilio Ferreiro e as sucesivas antoloxías de poesía, traduciu o teatro de Cunqueiro para a editorial Destino, así como a obra dalgúns narradores destacados como Neira Vilas, Carlos Casares, Víctor Freixanes, Manuel Rivas ou Suso de Toro. Pero o seu coñecemento da cultura catalá impulsouno tamén a facer traducións ao español dalgúns autores como Víctor Català, Espriu, Mercè Rodoreda, Pere Ginfrer, Manuel de Pedrolo, Jaume Fuster ou Alex Susana, e algúns para o galego como *Un poema en dez anacos* de Jordi Domenech (1974) ou *Llibre d'amic* de Ramon Dach (1998). Unha actividade de mediación cultural que se reforza coas súas abundantes colaboracións na prensa periódica en diferentes períodos (*El Mundo*, *La Vanguardia*, *El País*, *El Correo Catalán*, *Tele/eXpres*, *La Voz de Galicia*, *Faro de Vigo*, *La Región*, etc.), sen esquecer a prensa galega da emigración (en Bos Aires, *Breogán*, *Galicia e El Correo de Galicia*; e en Barcelona, *Alborada*, *Vento do Leste*, *Boletín do Centro Galego*) e as constantes colaboracións con recensións críticas en revistas culturais, sobre todo en *Grial* (Lama 2000), pero tamén esporadicamente noutras revistas e xornais como *Signo*, *Camp de l'Arpa*, *La Trinchera*, *Coloquio Letras* ou *El Periódico*.

Outra modalidade moi abundante na súa produción crítica é a publicada en forma de prólogos, con frecuencia para presentar aos autores que traducía ou que decidía publicar nas antoloxías ou na colección «Leliadoura». Inda sendo esta modalidade textual a forma máis abertamente subxectiva da crítica, como di Helena González, é nestes textos xunto coas mancheas de recensións e presentacións panorámicas, onde se rexistra unha proposta de crítica poética que non chegou a articular en forma de ensaio, pero que resulta imprescindible para o estudo da literatura galega a partir dos anos sesenta do século pasado (González Fernández 2000). Especialmente as vintedúas notas críticas que acompañan os libros publicados en Leliadoura na década dos oitenta conteñen unha proposta crítica que se esforza por demostrar a maioría de idade da literatura galega desvelando claves de lectura que conectan os poemarios coas súas fontes nos grandes clásicos universais como Petrarca, Leopardi, Hölderlin ou Rilke e, ao mesmo tempo, coa tradición medieval autóctona e a lírica popular. En conxunto, a súa produción crítica transmite unha aposta por unha opción estética dirixida á construción dunha identidade nacional galega, atenta ao patrimonio oral, pero tamén autoesixente no plano formal e conectada coa contemporaneidade.

Con todo, os seus colegas máis próximos manifestan reiteradamente que a obra máis importante de Basilio Losada é efémera e intransferible, porque reside na súa inmensa produción oral que ía vertendo en reunións e faladoiros, ou en demoradas conversas de despacho, poderíamos engadir. Aí era onde se producía a *performance* constante que xurdía en forma de anécdotas, con-

tos ou confidencias que o narrador oral experimentado modulaba para capturar a atención do público e provocar a sorpresa, o riso ou a emoción. Por veces mesmo accedía a desvelar algúns secretos profesionais en conversas metaliterarias das que lembro sobre todo un trazo maxistral formulado na súa teoría da *humilitas* narrativa. O narrador, dicía, debe mostrarse feble e ata ridículo, porque antes de nada ten que poder rir de si mesmo; primeiro, porque poñéndose nesa situación de inferioridade esperta no oínte unha simpatía que xera a credulidade e, segundo, porque para criticar calquera situación un debe poder imaxinarse na posición do outro. ¡Leccións de literatura que eran leccións de vida! Velái o secreto das vivas impresións que producía nas súas clases, ou nas conversas ao cruzar con el polo Patio de Letras, porque en calquera momento podía xurdir unha frase que era un torpedo con carga de profundidade dirixido a espertar a reflexión sobre os principios máis esenciais da existencia humana.

Por esta capacidade narrativa tamén algúns amigos animábano a probar o camiño da narración literaria, máis nunca quixo someterse á disciplina do creador senón en contadas ocasións que debeu responder a algún compromiso. Na primeira ocasión escribiu un conto galego titulado «Ero de Armenteira», desenvolvendo o personaxe da cantiga 103 das *Cantigas de Santa María* de Alfonso X. Pouco despois apareceu a novela en castelán *La Peregrina* (Grijalbo 1999), centrada nunha aventura do camiño de Santiago. Ambas creacións son mostra da súa paixón pola literatura medieval, que durante décadas explicou para todos os estudantes da Facultade de Filoloxía e en parte tamén aos estudantes americanos nas clases de arte. O seu coñecemento da arte do Camiño tamén era unha experiencia vital construída ao longo de innumerables viaxes á caza de retablos ou capiteis en grandes ou pequenas igrexas ou monumentos que fotografaba disciplinadamente para a súa colección de fotografías destinadas a ilustrar as súas clases de arte para os alumnos americanos.

Esta intensa actividade profesoral mostra outro aspecto da súa biografía intelectual que reflicte a formación humanística multidisciplinar característica dos antigos estudos de Filosofía e Letras. Porque Basilio Losada non era só un profesor de literatura: a súa curiosidade non tiña límites no campo da arte, e sobre arte versaron os seus primeiros escritos en catálogos de exposicións e moitas conferencias ás que era convidado polos colegas estranxeiros. Con igual interese sumíase nos tratados de historia e os ensaios culturais que se acumulaban en torres de libros no despacho e encima da súa mesa entre as que sobresaía a súa vella máquina de escribir, en que tecleaba de corrido artigos e conferencias poñendo ritmo aos pensamentos dos despachos veciños. De feito a produción ensaística en lingua galega foi un dos temas de análise reiterados nos seus artigos, xunto coa paixón pola crítica de poesía contemporánea e a análise das técnicas da oralidade nos repertorios de orixe popular.

Mais a saúde impúxolle os seus límites cando quedou case cego durante unha longa tempada a comezos dos noventa, ata que foi posible a operación. Ese foi o momento en que o vello profesor se volveu melómano e experto en música clásica: simplemente cambiou a compra compulsiva de libros pola de CDs, que ía buscar ás tendas do Carrer Tallers en rápidos paseos para volver ao despacho e escoitar un tras outro diferentes interpretacións de centos de pezas clásicas que colleccionaba. Esa nova paixón chegou para quedarse e, xa despois de recuperada a vista, continuaba cos seus cascos entregándose ás audicións minuciosas e a lectura de revistas especializadas, unha avidez cultural que sen dúbida alimentaba as súas clases, escritos e conversas. Coñecementos vividos a través da paixón e a experiencia persoal aos que deberíamos engadir a gastronomía. Fernando Valls lembraba algunha viaxe compartida como membros do xurado dos Premios da Crítica, no que Losada participou desde 1977 durante case vinte anos: «nos dejó admirados por sus conocimientos acerca de los lugares que íbamos recorriendo —paramos a comer en Morella— en torno a los paisajes, la comida y vinos que podían degustarse a lo largo del recorrido [de Barcelona a Cuenca]» (Valls 2022). Un certo sibaritismo gastronómico que gozaba de compartir cos amigos en

xenerosos encontros como anfitrión cando recibía as súas visitas en Barcelona, como lembrou Alonso Montero (2022): «Os xantares de Basilio cos amigos que ían de Galicia a Cataluña eran dunha fartura gastronómica só superada, ás veces, pola fartura erudita e pola riqueza e brillantez das súas fabulacións orais».

Durante moitos anos foi un membro moi activo de asociacións profesionais como a Asociación de Críticos Literarios, na que ocupou a vicepresidencia (1985-1993) e tamén foi vicepresidente e despois presidente da Asociación Internacional de Estudos Galegos (2000-2006).

A complicidade coa resistencia cultural en Galicia nos tempos máis escuros valeulle o recoñecemento case inmediato desde a Real Academia Galega co nomeamento como académico correspondente xa en 1969. Nos últimos anos ademais ese recoñecemento renovouse co nomeamento como Académico de Honra en 2015, que consolidaba unha relación de amor mutuo entre o fillo pródigo e a máxima institución cultural da súa patria soñada. Mais os honores que recibiu en Galicia foron moitos e unánimes por parte de diferentes institucións como recoñecemento á dedicación de toda unha vida: Pedron de Honra (1985), Medalla Castelao (1989), premio da Crítica de Galicia «Galego egrexio» (1998), premio Otero Pedrayo (2012), premio Ramón Piñeiro «Facér País» (2015) e Medalla de ouro de Galicia (2016). Así e todo foi a Generalitat de Cataluña a institución que recoñeceu antes de maneira significativa o seu papel de mediador cultural concedéndolle a Creu de Sant Jordi xa en 1984. Pouco despois tamén desde Brasil e Portugal chegaron os honores coa concesión da Ordem do Cruzeiro do Sul (1993) e comendador da Ordem do Infante don Henrique (1993). O premio Eduardo Lourenço do Centro de Estudos Ibéricos (2018) que manteñen as universidades de Salamanca e Coimbra destacou de novo o seu labor como traductor e a súa capacidade para «construír unha singular rede de mediación cultural entre diferentes linguas e culturas da Península Ibérica».

A biografía intelectual de Basilio Losada reflicte as súas conviccións persoais a partir da experiencia e, sendo a súa unha traxectoria pouco convencional na academia, encarna uns principios que hoxe parecen omnipresentes no discurso humanístico en busca do estudo multidisciplinar, a perspectiva transnacional e a transferencia do coñecemento á sociedade.

María Xesús LAMA
Universitat de Barcelona

Bibliografía

- ALONSO MONTERO, Xesús (2022): «Basilio Losada, *in memoriam*», en *La Voz de Galicia* 11/07/2022. <https://www.lavozdeg Galicia.es/noticia/lugo/lancara/2022/07/11/basilio-losada-in-memori am/0003_202207G11P12994.htm>.
- GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, Helena (2000): «Os prólogos galegos de Basilio Losada, unha proposta de crítica poética», en RIQUEL, I. / LOSADA, E. / GONZÁLEZ, H. (coord.): *Profesor Basilio Losada. Ensinar a pensar con liberdade e risco*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 419-426.
- LAMA LÓPEZ, María Xesús (2000): «Basilio Losada na revista Grial», en RIQUEL, I. / LOSADA, E. / GONZÁLEZ, H. (coord.): *Profesor Basilio Losada. Ensinar a pensar con liberdade e risco*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 477-484.
- VALLS, Fernando (2022): «En la muerte de Basilio Losada, contador de Historias». *Infolibre* 11/07/2022. <https://www.infolibre.es/cultura/libros/muerte-basilio-losada-contador-historias_1_1278358.html>.